

- значнага павышэння прадуктыўнасці працы аператараў камп’ютарных сістэм у сістэмах дакументазвароту на прадпрыемствах;
- павышэння якасці пры афармленні спісаў прозвішчаў;
- уключэння ў адукацыйны працэс мовазнаўчых дысцыплін;
- аператыўнага рэагавання на змены пры працэсах рэфармавання моў.

Нарэшце, распрацаваная намі падсістэма штучнага інтэлекту мае значны патэнцыял для выкарыстання, таму што можа быць навучанай без дадатковых наладак для працы з рускай, украінскай і іншымі славянскімі мовамі.

*І. П. Клімаў,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускай і замежнай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў*

РОЛЯ І ЗНАЧЭННЕ РУБРЫКАЦЫІ Ў НЯСВІЖСКІМ КАТЭХІЗІСЕ 1562 г. СЫМОНА БУДНАГА

Пад рубрыкацыяй тэксту разумеецца яго падзел на складнікі (складовыя кампаненты), графічна (візуальна) аддзеленыя (напрыклад, прагаламі, абзацнымі адступамі) і/ці нейк вылучаныя (напрыклад, праз загалоўкі, падзагалоўкі або інверсіяй) паміж сабой і звязаныя нумарацыяй ці іншымі сродкамі сувязі (нейкай традыцыйнай паслядоўнасцю знакаў, напрыклад, літар алфавіта). Вынікам з’яўляецца падзел тэксту на часткі, раздзелы, параграфы, пункты, падпункты, абзацы і інш. – кампаненты, чые межы выразныя і лёгка заўважаюцца.

Рубрыкацыя адлюстроўвае сувязь складнікаў тэксту і іх суадносіны, напрыклад, падпарадкаванасць – месца ў іерархічнай сістэме. Паслядоўнасць жа складнікаў задае само лінейнае разгортванне тэксту, што, як правіла, не патрабуе нейкай асобнай эксплікацыі.

Як здаецца, да ўзнікнення ці пашырэння рубрыкацыі ў тэксце прыводзяць два фактары: унутраны і знешні. Унутраная складанасць тэксту (яго кампазіцыя) адбіваецца на яго знешнім

выглядзе, а менавіта, на з'яўленні розных формаў рубрыкацыі. Такая рубрыкацыя эксплікуе пэўную кампазіцыю тэксту, яго тую ці іншую структуру. Але і функцыянаванне тэксту ў пэўным камунікацыйным асяроддзі (а менавіта – адукацыйнай і вучонай сферы) таксама можа патрабаваць рубрыкацыі. У гэтым выпадку наяўнасць рубрыкацыі палягчае і паскарае пошук патрэбнай інфармацыі і вылучэнне асноўнай думкі ці патрэбных фрагментаў.

Паводле паходжання рубрыкацыя тэксту можа быць першаснай, створанай самім аўтарам тэксту, і другаснай, нададзенай пазней, напрыклад, рэдактарам(і) тэксту. На практыцы не заўжды магчыма высветліць, якой з'яўляецца рубрыкацыя ў тым ці іншым старажытным творы: першаснай, адпачатнай, ці другаснай, пазнейшай.

Рубрыкацыя ўласціва складаным (у змесце) ці значным (у аб'ёме) тэкстам (напрыклад, навуковым, літаратурным), а таксама некаторым высока фармалізаваным тэкстам кшталту падручнікаў, актаў (у т. л. справаздачам, інструкцыям). Аднак гістарычна рубрыкацыя – далёка не абавязковая рыса тэксту; нямала тэкстаў (у т. л. і працяглых) старажытных эпох і нават цэлых цывілізацый абыходзіліся зусім без рубрыкацыі ці набылі яе нашмат пазней, у выніку культурных кантактаў. Такім чынам, наяўнасць і сам характар рубрыкацыі дэтэрмінаваны культурай; як культурны феномен рубрыкацыя можа запазычвацца і пераносіцца ў тэксты тых культур, якім яна была раней не ўласціва.

Узнікненне рубрыкацыі ў еўрапейскім пісьменстве звязана з антычным светам, новы моцны імпульс для яе развіцця надало з'яўленне ўніверсітэтаў і схаластыкі ў эпоху Сярэднявекі. Важным часам для пашырэння і замацавання рубрыкацыі не толькі ў рукапіснай, але і ў друкаванай кнізе сталі Рэнесанс і Рэфармацыя. Наадварот, традыцыйная візантыйская культура ў яе манаска-царкоўным варыянце, занесеная на Русь, даволі сціпла і абмежавана выкарыстоўвала рубрыкацыю ў сваіх тэкстах, хаця і не была зусім яе пазбаўлена. Таму ў XVI ст. многія тэхнічныя прыёмы рубрыкацыі на Беларусі даводзілася ўспрымаць паводле заходніх крыніц.

Нясвіжскі катэхізіс (далей НК), складзены пратэстантам Сымонам Будным на старабеларускай мове і надрукаваны ў

1562 г. (цытаты з яго падаюцца ў спрошчаным выглядзе літарамі сучаснага алфавіта), адлюстроўвае пранікненне элементаў багатай заходнееўрапейскай практыкі рубрыкацыі ў нашмат больш кансерватыўную культуру кірылічнага тэксту, што традыцыйна абыходзіўся самым мінімумам рубрыкацыі. У выданні гэтага пратэстанцкага помніка яўна прымалі ўдзел асобы (аўтар, друкар), арыентаваныя на заходнюю культуру, што і дэманстравалі пры магчымасці ў яго знешнім афармленні. Аднак, выпускаючы рэлігійны твор кірыліцай, яны мусілі ўлічваць кансерватыўныя схільнасці таго асяроддзя, якому адрасавалі свае выданне. У дадатак ім даводзілася ўлічваць таксама некаторыя паліграфічныя аспекты, як напрыклад, шчыльнасць і межы набору, абмежаваны аб'ём і невялікі фармат, што не дазваляла шырока ўжываць у НК розныя сродкі рубрыкацыі.

Да найбольш адметных прыёмаў рубрыкацыі ў творы Буднага належаць: нумарацыя, абзац (пачатак з чырвонага радка з абзацным адступам) і ўласна сам чырвоны радок (які ў НК заўжды пачынаецца з вялікай літары). Нумарацыя трапляецца ў помніку выключна рэдка, значна больш частыя пералікі Будны перадае пераважна дыскурсіўнымі сродкамі, а не пры дапамозе нумарацыі, абзац сустракаецца яшчэ часцей, але не заўжды ён суправаджаецца абзацным адступам (ад пачатку радка). Пры гэтым абзац часта выкарыстоўваецца для вылучэння асноўнай думкі тэксту ці падзелу яго на нейкія сэнсавыя кавалкі.

Нумарацыя пераліку (літарамі па царкоўнаславянскай традыцыі) адзначана толькі напачатку помніка, і такіх выпадкаў у ім усяго чатыры. На с. 2–3а знаходзіцца працяглая вытрымка з 1-й кнігі Маісеевай (кнігі Выхаду, 5:6–21), дзе пералічваюцца 10 боскіх заветаў, кожны з якіх адзначаецца лічбай на маргінэсе (справа) і абзацнымі адступамі (злева). Гэта непасрэдная цытата з Бібліі прыводзіцца на старабеларускай мове (відаць, у перакладзе Буднага), а заветы ў дэкалозе маюць розную працягласць (ад аднаго радка да цэлага абзаца) адпаведна біблейскага тэксту. На с. 18–19а змешчаны пералік 13 беспадстаўных звяртанняў да Бога, кожнае з якіх таксама адзначаецца лічбай на маргінэсе (справа) і абзацнымі адступамі (злева). Такія ж прыёмы выкарыстаны (с. 46а–47а) і пры пераліку 5 добрых спраў для выканання чацвёртага завету, а затым – і 9 грахоў супраць гэтага завету (с. 47а–48). Такая

падача матэрыялу патрабавала ад малафарматнага выдання шмат месца, што, відаць, было непрымальна для выдаўцоў, таму нумарацыя рэдка ўжываецца ў НК. Здаецца, што яна ўвогуле з'явілася ў помніку толькі з-за цытацыі дэкалога, паколькі Будны пры пераліку боскіх заветаў не пажадаў дадаваць у біблейскі фрагмент іншыя дыскурсіўныя сродкі (кшталту лічэбнікаў).

Значна часцей Будны звяртаўся да дыскурсіўных сродкаў рубрыкацыі, калі пералік перадаваўся не нумарацыяй, а лексікалізаваўся (звычайна пры дапамозе лічэбнікаў, рэдка адлічэбнікавых прыслоўяў) і такім чынам уводзіўся ў склад тэксту, станавіўся часткай дыскурсу. Гэта дазваляла, з аднаго боку, эканоміць месца на старонцы, у межах набору, а з другога, лепш арганізаваць падачу (і, адпаведна, запамінанне) матэрыялу, асабліва аднатыпнага.

Так, пералік 4 рэчаў, патрэбных для разумення дэкалога (с. 4а), аформлены лексічна (лічэбнікамі) і сінтаксічна (пералічэннем): *Первая речь...*, *Другая...*, *Третья...*, *Четвертая речь...* (як бачна, аўтар ужываў эліпсіс); аналагічны падыход гл. на с. 114а. Нават калі Будны пералічае (с. 6–8) грахі супраць веры і страху божага, налічваючы аж 12 такіх грахоў, то абыходзіцца без нумарацыі на маргінэсе. Пераліку ён надае лексікалізаваны выгляд, пачынаючы сказ парадкавым лічэбнікам: *Первый грехь...*; *Другой грехь...*; *Третий грехь...* і г. д. Аналагічны падыход Будны выкарыстоўвае і пры пераліку 6-ці добрых спраў чалавека пры шанаванні Бога (с. 17а): *Напервей есть взывание, другое благодарение или дякованье, третье вславление* і г. д. Як бачна, замест нумарацыі аўтар лексічна выражае свой пералік, робячы яго сінтаксічна часткай тэксту. Здаецца, што для малафарматнага выдання гэта было ўсё ж эканомней, чым выкарыстанне нумарацыі, якая згодна са стылістыкай НК патрабавала абзацных адступаў і чырвоных радкоў.

Таксама з дапамогай лічэбнікаў, а не нумарацыі Будны падзяляў свае вялікія адказы на пэўныя часткі. Так, у працяглым адказе (с. 38а–41а) пра патрэбу шанавання суботы, аўтар вылучае 4 прычыны, падрабязна апісваючы кожную, і такое апісанне фактычна структуруе значную частку гэтага адказу: *Первая причина...* *Другая причина...* (с. 39), *Третья причина...* *Чет-*

вертая причина (с. 39а), аналагічны падыход гл. на с. 92а. Таксама і на с. 103а–104 гаворыцца, што *троякій есть пожитокъ закона. Первый пожитокъ... Другой пожитокъ... Третій пожитокъ...*, аналагічны падыход гл. на с. 129а–130, 146, 194. Свой працяглы адказ (с. 60а–67) пра абавязкі бацькоў перад дзецьмі суадносна з абавязкамі ўладароў («ураднікаў») перад іх падданымі, Будны падзяліў з дапамогай лічэбнікаў на тры няроўныя часткі: *Три речи въ одно место споилъ Ап[осто]ль, што повинни Отци. Напервей...* (с. 60а), *Другая речь, которую повинни...* (с. 63), *Третья речь, которую повинни...* (с. 65а), аналагічны падыход гл. і на с. 104–104а. Далей Будны ў гэтым адказе пажадаў пашырыць рэпертуар падобных «павіннасцей гаспадарскіх» (с. 67), аднак лічэбнікі для пераліку ўжываць ужо не стаў, а выкарыстаў толькі абзацны адступ: *Повинни теже... Кроме того, повинни Господари...* (с. 65а); затым працягнуў ужо без абзацнага водступу, унутры тэксту: *Повинни постановити... Повинни карати...* (с. 65а). Як бачна, з дапамогай дыскурсіўных сродкаў (пераліку) аўтар імкнуўся ўпарадкаваць свой матэрыял, хаця не заўжды гэта яму ўдавалася (відаць, з-за таго, што не любы матэрыял мог быць пададзены ў форме пераліку).

У сувязі з гэтай практыкай можна паставіць і выпадкі адноснага, ці сэнсавага, падзелу тэксту адказу ў НК. Часцей за ўсё гэта робіцца з дапамогай прыслоўяў і прыслоўных слоў: *Напервей... Потомъ... На остатокъ* (с. 5а), *Напервей... Тежъ...* (с. 14а, 205), *Напервей... Надъ то...* (с. 20), *Напервей... Потомъ...* (с. 84, 97а) і інш. Падобныя ўнутраныя (дыскурсіўныя) адсылкі ў тэксце да яго розных частак можна разглядаць як спецыфічны тып недакладнай рубрыкацыі. У гэтым выпадку вылучэнне складнікаў тэксту адбываецца заўжды дыскурсіўна (напрыклад, у сучаснасці – з дапамогай слоў і выразаў кшталту *раней, напачатку, ва ўступе, у самым канцы, у сярэдзіне, вышэй* *указана / адзначана, гл. ніжэй*); адпаведна, межы (параметры) такіх складнікаў недакладныя, прыблізныя.

Нарэшце, значныя аб'ёмы аднатыпнай інфармацыі ў НК Будны задае ў выглядзе візуальнага пераліку, пачынаючы фразу з вялікай літары і чырвонага радка, пакідаючы адметныя «вісячыя» радкі (як на с. 71–71а). У такім выпадку аўтарам часта выкарыстоўваецца і дыскурсіўны сродак – анафара, калі

шэраг фраз пачынаецца з аднолькавага слова, як, напрыклад, пры пераліку абавязкаў падданных: *Повинни... Повинни... Повинни...* і г. д. (с. 67–67а, аналагічна 84а, 89а–90а, 98–98а).

Як бачна, у НК выкарыстаны дастаткова разнастайныя сродкі рубрыкацыі: нумарацыя, абзац, чырвоны радок. Аднак не заўжды яна праведзена рэгулярна і сістэмна, маюцца непаслядоўнасці і адхіленні. Між тым, сам катэхізіс, створаны Будным і надрукаваны ў Нясвіжы кірыліцай, патрабуе нашмат больш дэталёвай рубрыкацыі, паколькі суцэльны тэкст у працяглых адказах (а іх у помніку вельмі шмат) – на некалькі старонак – кепска ўспрымаецца (а таксама, відаць, і запамінаецца) – з-за манатоннасці для вока.

Сціпласць ці абмежаванасць рубрыкацыі ў НК можа быць абумоўлена некалькімі прычынамі. Па-першае, верагодна, што выдаўцам не хапала месца і яны эканомілі аб'ём, пазбягаючы шырокага выкарыстання нумарацыі і абзацаў. Па-другое, магла мець пэўная недапасаванасць пісьмовага тэксту да друкаванай формы (калі Будны сваю працу пісаў без дакладнага ўяўлення, як яна будзе выглядаць у друкаваным малафарматычным выданні, а потым не меў дастатковай магчымасці паправіць набраны тэкст у карэктуры). Па-трэцяе, нельга выключыць, што і аўтар, і выдаўцы свядома імкнуліся імітаваць традыцыі царкоўнаславянскага пісьменства, дзе рубрыкацыя звычайна была прадстаўлена сціпла. Карыстальнікі з традыцыйнага, кансерватыўнага асяроддзя маглі: а) не ўспрымаць падзел кірылічнага тэксту на абзацы, б) з цяжкасцю суадносіць нумарацыю, змешчаную на маргінэсе, з самім тэкстам. Лексікалізацыя Будным пералікаў яўна сведчыць пра яго арыентацыю на вусную форму ўжытку катэхізіса, калі карыстальнік чытаў ці зачытваў (дэкламаваў) тэкст. У сувязі з гэтым можна зрабіць выснову, што выдаўцы НК, нягледзячы на ўвесь свой заходні досвед, мусілі ўлічваць традыцыйнасць маўленчай і/ці дыскурсіўнай культуры сваёй усходнеславянскай аўдыторыі, а таму адмовіліся ад шырокага выкарыстання заходніх прыёмаў рубрыкацыі – з-за іх навацыйнасці.